

Mihályi Péter

Opponensi vélemény

Győrffy Dóra

Bizalom és gazdaságpolitika: Fejezetek az euró történetéből

(Akadémiai doktori értekezés, Bp. 2014. február)

2014. november 13.

Előjáróban szeretném kijelenteni, hogy **az értekezést alkalmasnak tartom a nyilvános megvitatásra** – annak ellenére is, hogy a jelölt alaphipotézisét és annak öt részmegállapítását összességében tévesnek, illetve bizonyítatlannak tartom. Hogy miért jutottam erre a végkövetkeztetésre, azt majd opponensi véleményem záró részében fogom kifejteni. Hivatkozással az MTA doktori szabályzatának 37.§ (3) bekezdésére, a vita jelen szakaszában a fokozat megítéléséről még nem kívánok állást foglalni.

Látszólag minden rendben

Kutyanehez *politikai gazdaságtani* értekezést írni - de divatos. Az elmúlt évtized során számos meghatározó jelentőségű mű született ebben a műfajban (pl. Kornai János könyve a szocialista rendszerről vagy Acemoglu és Robinson monográfiája a gazdasági növekedésről). A politikai gazdaságtan műfaján belül a jelölt egy olyan iskolához csatlakozott, amely ma már többé-kevésbé szervesen beintegrálódott a mainstream közgazdaságtanba. Ez pedig az *intézményi közgazdaságtan* – mint ahogyan azt a szerző már a dolgozat első oldalán egyértelműen leszögezi. A jelölt alapgondolata, hogy ti. a bizalom a gazdaságpolitika sikerének kulcsa, szükségszerűen *interdiszciplináris* útra terelte a kutatást: a közgazdaságtan mellett át kellett kalandoznia pszichológia és a jogszociológia területére is. Az értekezés alcíme („Fejezetek az euró történetéből”) és tartalomjegyzéke is sokat elárul: *összehasonlító közgazdaságtant* művelt a szerző. Egészen konkrétan, a dolgozat részletesen elemzi az eurót már bevezető országok helyzetét, illetve a bevezetésre készülő új tagországokat, vagyis

nagyjából 20-25 országot. Nyilvánvaló, hogy mindezek miatt nincs okunk kifogást emelni a szerző műfaj-választását és elemzési módszereit illetően.

Az is általánosan elismert, hogy a jelölt gyorsan haladó, nagy tudású és nagy szorgalmú képviselője saját korosztályának. Ezt tanúsítják – egyebek mellett – az Országos Doktori Tanács honlapján 2014. július 7-i dátummal aktualizált és verifikált információk is. Ritka teljesítmény ebben az életkorban, hogy két angol-nyelvű könyv is kikerült már a kezéből. Az első a PhD értekezése volt, a második pedig - a jelen doktori értekezés alapjául szolgáló – 240 oldalas könyv a CEU Press kiadásában 2013-ban jelent meg angol nyelven (*Institutional Trust and Economic Policy*).

Önálló felismerések vs. tudományos ismeretek importja

Éppen azért, mert kiemelkedő tehetségű és fiatal kutatóról van szó, a bíráló kötelességének érzi, hogy felhívja a jelölt figyelmét arra, hogy a fentebb felsorolt dimenziók (szempontok) között van egy, ami igen kockázatos. A nemzetközi összehasonlításról van szó. Mind az értekezésben, mind a szerző korábbi írásaiban különféle országok elemzése áll a középpontban. Ez rendkívül fontos, hasznos és egyben kockázatmentes is, ha a kutatást egy nemzetközi szervezet (pl. IMF, Világbank, OECD, EU) végzi alapjában véve csapatmunkában. Ezen szervezetek egyfelől komplett adatbázisokkal rendelkeznek – vagyis a tagszervezeteik teljes köréről megvannak az adataik -, másfelől pedig magasan kvalifikált kutatók és kutatási segédezők tucatjait veszik igénybe egy-egy elemzés elkészítése során. Ám, ha ezt a feladatot egy Magyarországon élő és dolgozó, a külvilágot szükségszerűen csak másodlagos és harmadlagos források alapján ismerő kutató *egymagában* próbálja meg művelni, akkor igen kicsi a valószínűsége annak, hogy új felismerésekre, új megállapításokra jusson. Nem lehetetlen – de kicsi az esély, mert hiányzik a közvetlen tapasztalás, az a plusz, ami hozzásegítheti egy szerzőt az újszerű és eredeti felismeréshez. (Ezt a hiányzó valamit nevezik angolul „*insight*”-nak.)

Más a helyzet akkor – és legyünk méltányosak, ilyen részek is vannak az értekezésben! -, ha egy magyar szerző a nemzetközi összehasonlítást úgy végzi, hogy az általa jobban, mélyebben ismert magyar valóságot szembeállítja más országokkal, és ennek alapján a magyar gazdaságra vonatkozóan próbál meg új és érvényes tudományos megállapításokat felfedezni. Erre a legjobb példa Kornai János munkássága. Annak ellenére is, hogy Kornai – összességében – évtizedeken át élt fejlett piacgazdaságú országokban, művei minden esetben

azt elemzik, hogy milyen a magyar gazdaság a világ más országaihoz képest – legyen akár az összehasonlítás alapja a szovjet, vagy a kínai, vagy éppen az USA gazdasága. Kornai – egyebek mellett – annak köszönheti kivételes nemzetközi sikereit, hogy személyes tapasztalatai alapján mélyen ismerte a magyar, illetve a szocialista gazdaság működési mechanizmusait. Ugyanez mondható el a fiatalabb magyar közgazdász nemzedék nemzetközileg is jegyzett, sikeres tagjairól.

A baj az, hogy a 225 oldalas értekezésben, és általában a jelölt eddigi munkásságában ez a megközelítés csak igen kis arányban tapintható ki. Egyszerűbben fogalmazva: az általam bírált kutatási programnak az a nagy kockázata, hogy nem fog tudni túlmenni a mások által kidolgozott eredmények importálásán, a tudományos ismeretterjesztésen. Persze a bíráló is tudja, hogy az efféle információ-importnak, illetve a más országok elemzésével való tudományos foglalatosságnak van egy nagy előnye is: kockázatmentes. Nyilván nem kell éles bírálatra, konfliktusokra számítani egy magyar szerzőnek, ha a görög monetáris politikáról ír. Ha a magyart bírálja, akkor annak lehetnek következményei: megsértődik az intézmény, megsértődnek a kollégák stb. A messzi távoból sem külföldi intézményeknek, sem külföldi szerzőknek nem lehet a tyúkszemére lépni...

Nem szeretném, ha a fentebb kifejtett véleményt a jelölt személyre szóló kritikának tekintené. Véleményem szerint olyan problémáról van szó, amellyel a magyar társadalomtudósok már régóta küszködnek és a belátható jövőben valószínűleg küszködni is fognak. Mi, magyar közgazdászok, szociológusok, történészek stb. illetve azok a kollégáink, akikkel mi egyazon nemzetközi tudományos „hadszíntéren” vetélkedünk, egy egységesülő, kapitalista piacgazdaságban élünk. Csakhogy, ennek a világnak az új problémáit, illetve az új jelenségek magyarázatát legjobb eséllyel azok a kollégáink kutatják, akik a legfejlettebb piacgazdaságban, az Egyesült Államokban élnek. Egyáltalán nem véletlen, hogy amerikai közgazdák kapják messze a legtöbb Nobel díjat, az ő kutatásaik nyomán alakul ki a *mainstream*. És így van ez a többi társadalomtudományi területen is – függetlenül attól, hogy ott csak az idézettséggel lehet mérni a tudományos teljesítményt, miután Nobel díjat nem adnak. A keserű igazság az, hogy a perifériáról nehéz új és fontos felfedezéseket tenni. A magyar – és kelet-európai – közgazdászok idősebb nemzedéke még rendelkezik saját tapasztalattal arról, hogy miként működnek a nem-piaci rendszerű gazdaságok, és ez a tapasztalat bizonyos összehasonlítások esetén vagy egyes fejlődő országok tanulmányozása során még hasznos lehet. Az utánunk jövő kutató generációnak egyszerűen életkori okokból nem lehetnek ilyen tapasztalatai.

A bizalom, mint a közgazdasági folyamatok magyarázó változója

A jelölt már dolgozatának legelső mondatában leszögezi: „Közép- és Kelet-Európa országaiban a bizalmatlanság mindennapos, szinte kézzel fogható tapasztalat.” (9. o.) És azt is megtudhatjuk a disszertáció első oldalain, hogy Gyórfy Dóra 2006 óta gondolja úgy, hogy a modern gazdaságok – és ezen belül szűkebb értelemben az Euró-zóna gazdaságainak – megértéséhez a bizalom, illetve a bizalmatlanság kategóriája lehet a kulcs. A szerző alaptézise, hogy **minden a rendszerszintű intézményi bizalmon** múlik. Jól hangzó állítás – de véleményem szerint alapjában véve téves.¹

A dolgozat 1.2 szakasza négy és fél oldalon – tehát röviden, de alapjában véve korrektül² és elégséges módon – tárgyalja a szakirodalmi előzményeket. Egészen Arrow 1972-es „*Gift and Exchanges*” c. írásáig meg vissza. Van még több olyan rövid szakasz, amely a szakirodalmi áttekintéshez tartozik (2.1, 2.2 és 2.3) – ezek is rendben vannak, bár a 2.2 szakasz már árulkodik arról a problémáról, hogy a magyarul hasonló hangzású kifejezések – például a bizonytalanság – csak erőltetett módon kapcsolhatók össze a „bizalom” problémájával.

A közgazdasági irodalomban és az oktatásban igen gyakran utalnak két fontos példára, amelyen jól el lehet magyarázni a bizalom szerepét. Az egyik a pénz működése (ez itt most nem kerül elő), a másik az adófizetés, amit viszont tárgyal a jelölt (2.3.1 szakasz). Ha azonban jobban belegondolunk, akkor már ennél a két, látszólag triviális példánál is könnyű kimutatni a csúsztatást. Tényszerűen nem igaz, hogy a pénz működése – ti. az, hogy az emberek elfogadják egymástól az önmagában értéktelen papírpénzt – a kölcsönös bizalmon múlik. Az ún. kartalista álláspont szerint, amit Charles Goodhart angol közgazdász fogalmazott meg a legközérthetőbb formában pénz az, amire az állam képviselői azt mondják, hogy elfogadják (adó)fizetési eszköznek. Tény, hogy a nagy birodalmak szétesése után a pénz „magától” sehol sem jött létre. Az emberek mindig visszatértek a barter-

¹ Ahogyan egy amerikai publicista (H. L. Mencken 1880 – 1956) szellemesen megfogalmazta: „*There is always a well-known solution to every human problem - neat, plausible, and wrong.*”

² Csak lábjegyzetben említem, mert a letűnt szocialista rendszer nem témája az értekezésnek, hogy a 15. oldalon található hivatkozás Kornair szerintem téves. Gyórfy olvasata szerint a szocializmusban a bürokratikus koordináció alapvetően a bizalmatlanságra épült. Nem! Mint a hivatkozott helyen Kornai világosan elmagyarázza, ez egy totalitáriánus rendszer volt, amelyben a koordináció alapvetően vertikális (és nem horizontális) volt. Bízni éppenséggel megbíztak egymásban a szereplők: aki parancsot adott, az számíthatott arra, hogy azt végre is fogják hajtani, akik pedig a parancsot kapták, azok tudták, hogy a fentről jövő utasítást számon is fogják kérni. Ez akkor is működött, ha a parancs telefonon vagy szóban érkezett, és úgy is, hogy a szerződések – akár a vállalatok között, akár az állam és a vállalatok között – egészen kevés részletet szabályoztak. Akikben a rendszer nem bízott (a korábbi rendszer elitje, a tőkésék, a tisztikar, a kulákok stb.), azokat brutális erőszakkal egyszerűen kizárták a rendszerből.

kereskedelemre.³ A modern pénzrendszer alapja végső soron nem a bizalom, hanem az állami kényszer.

Az adófizetés még jobb példa arra, hogy a látszat csal. Szó sincs arról, hogy az állampolgárok azért fizetnének adót, mert megbíznak az államban. Az adók nagy részét a modern társadalmakban úgy gyűjtik be, hogy az szja-t és a járulékokat levonják a bérből, az áfa-t az üzletben számolják el, a kamatadót a kamatból vonják le stb.. Vagyis a bevételek többsége esetében a kényszer a döntő.

Úgy gondolom, hogy a dolgozatnak – és valójában a jelölt jelenlegi kutatási programjának – az is problémája, hogy *egytényezős magyarázattal* operál. A szerző alap gondolata az, hogy a bizalom határozza meg a gazdaságpolitikát is, meg azt is, hogy a gazdaságpolitika mennyire eredményes. Kornainál – mindannyiunk tanítómesterénél – ez az egytényezős megközelítés azért működik, mert ő többnyire rendszerparadigmáról beszél, vagyis az általánosításnak olyan magasan elvont síkján mozog, ahol az oksági láncolat első pontjának kijelölése és azután minden más oksági kapcsolatnak ehhez való rendelése lehetséges.⁴ Acemoglunál – akire az értekezés többször is hivatkozik - már baj van, amikor a növekedés legfontosabb magyarázata az, hogy az adott országban, az adott korban „befogadó” vagy a „kizsákmányoló” az intézményi struktúra. (Ezt a problémát Halmos Károly gazdaságtörténész meggyőző módon elemezte a BUKSZ-ban publikált Acemoglu recenziójában⁵.) Pontosabban szólva: az Acemoglu-féle magyarázat van amikor működik, van amikor nem. Ezzel a dilemmával kapcsolatban a jelölt figyelmébe ajánlom a szociológusok által gyakran emlegetett hüvelykujj-szabályt. Ha egy empirikus, regressziós elemzés egy fontosnak gondolt társadalmi jelenség tényadataiból a szórás 30%-át meg tudja magyarázni – az már jó eredmény. Akkor ez egy fontos tényező. De van még egy sor más fontos tényező, ami összességében a szórás 70%-át magyarázza.

A dolgozatnak ezt az alapproblémáját valójában Oblath Gábor is megírta a fentebb már meghivatkozott, a CEU Press által kiadott angol nyelvű monográfia bírálatában.⁶ Őt idézem: „*A bizalomnak/bizalmatlanságnak sokféle dimenziója lehetséges: miközben valamely szempontból csökkenhet a bizalom, más szempontokból akár nőhet is. A következményeket*

³ Goodhart, C. A. e. (1998): “The two concepts of money: implications for the analysis of optimal currency areas. *European Journal of Political Economy*, vol. 14. iss. 3, August, pp. 407–432. <http://www.sciencedirect.com/science/article/b6v97-3v5yW7n-g/2/58695623f405174c6266afce5c43d9e0> .

⁴ A hiánygazdaság első számú oka a kommunista ideológiát képviselő párt korlátlan hatalmi monopóliuma. Ld. erről részletesen Kornai újonnan írt Bevezetőjét az életmű-sorozat *Puha költségvetési korlát* c. kötetéhez (23. o.)

⁵ *Budapesti Könyvszemle*, 2014. Nyár. 113-117. o.

⁶ Történetesen ez is a BUKSZ-ban jelent meg, a már fentebb hivatkozott lapszámban.

tekintve az sem közömbös, hogy kinek a bizalmáról van szó: a fogyasztókérol, a vállalatokérol, a belföld vagy a külföldiekérol, a pénzügyi befektetőkérol vagy a reálberuházókérol.” (id. mű 168. o.) Csak illusztrációképpen gondoljuk végig Oblath érvelését a közelmúlt magyarországi fejleményeire alkalmazni.

Nézzük először a devizahitelek problémáját. Mondhatjuk-e, hogy a folyamat elfutása annak volt köszönhető, hogy a bankok bíztak a hitelfelvevőkben, a hitelfelvevők meg a bankokban? Első megközelítésben a válasz az, hogy nem ezen múlt, hanem kemény tényeken. Ilyenek voltak a HUF és FX kamatok alakulása, a bankok közötti verseny, a HUF árfolyamának stabilitása, az egymást követő kormányok hosszú időn át fenntartott ígérete az euróra való áttérésre stb. Második megközelítésben viszont azt kell mondanunk, hogy a bankok és az ügyfelek nemcsak egymásban, de a kormány stabil, kiszámítható árfolyampolitikájában is megbíztak, továbbá abban az ígéletben is, hogy Magyarország hamarosan bevezeti az eurót. Ebből a nézőpontból vizsgálva viszont azt a következtetést kellene levonnunk, hogy az FX-eladásodás miatti válságot a **túlzott bizalom** okozta. Akkor most hogy állunk a bizalom szintjével Magyarországon: túl magas vagy túl alacsony?⁷

És egy másik példa: vajon a 2014-ben lebonyolított három választás a rendszerszintű bizalom növekedését vagy csökkenését igazolja? Attól függ, hogy melyik gazdasági szereplőre gondolunk. A választók 2/3-os többséggel újraválasztották a kormányt, nyilván azért mert bíznak benne.⁸ A vállalatok viszont tendenciaszerűen csökkentik a beruházásaikat. Vajon ez azt jelenti, hogy a vállalat-vezetők bizalma csökkent a kormány iránt? Aligha. Nyilván más okok ennél fontosabbak: a kereslethiány, a bankok csökkent hitelezési hajlandósága stb.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy egy helyütt – Fukuyamát (1996) idézve - a jelölt is utal arra, hogy a közeli és távoli rokonokban való erőteljes bizalom rendszerint együtt jár az idegenekkel szembeni bizalmatlansággal. Mint azt Fukuyama világosan kifejti, ez a kettősség nem csak Kínában, de számos afrikai országban is megfigyelhető. És a fordított összefüggés is igaz. A zsidó-keresztény kultúrkörben napjainkban a családi-rokoni kötelékek sokkal gyengébbek, mint a tradicionális társadalmakban, miközben az ismeretlenekkel szemben meg sokkal nagyobb a bizalom. Kár, hogy később ez a gondolat többet nem kerül elő az értekezésben. Márpedig fontos lenne a korrupció megértése szempontjából. Ugyanaz a

⁷ Erre a túl magas vagy túl alacsony problémára már Oblath is utalt hivatkozott könyv-bírálatában.

⁸ Egyébként még ez a következtetés is bizonytalan. Mint azt választási szakértők egyértelműen kimutatták, 2010-hez képest a Fidesz-re leadott szavazatok abszolút száma a 2014-es választásokon csökkent. Arról, hogy a nem-szavazók miként állnak a bizalommal valójában csak feltételezéseink lehetnek.

társadalmi jelenség, ami egyik szempontból pozitív (ti. a családi kötődések erős volta) egy másik nézőpontból vizsgálva piszkos korrupció. Aki olvasta Móricz Zsigmond örök klasszikusát, a *Rokonok*-at, az érti mire gondolok.

Mint az közismert, a bizalom mérésére standard kérdőíves vizsgálatok folynak szerte a világon – kb. egy évtizede. Az egyik ilyen vizsgálat a World Values Survey. Ez is azt igazolja, hogy még a mért adatként azonosnak látszó bizalmi szintek mögött is különféle oksági magyarázatok húzódnak meg. Így – például – a 2005-2009-es időszakban készült felmérés szerint azzal az állítással, hogy „*most people can be trusted*” Kínában és Svájcban a népesség kb. ugyanakkora hányada értett egyet (49,3% vs. 51,2%). De igen hasonlóak a román, a bolgár és a szlovén adatok is (18-19 százalék). Vajon ebből mi a következik a párba állított országok gazdaságpolitikájára vonatkozóan? Szerintem nem sok.

Oblath már idézett érveléséhez még egy szempontot hozzá kell tenni. Egyáltalán nem mindegy, hogy a rokonságon és a személyes ismerősökön túlmenően miben bíznak, vagy nem bíznak a gazdaság szereplői. Amikor a szerző rendszerszintű bizalomról, illetve bizalomhiányról beszél, akkor – minden különösebb aggály nélkül – azt feltételezi, hogy a gazdaság szereplőinek meg *kell(ene)* bízniuk a kormányban, a kormányzati gazdaságpolitikában, a józan szakmai érvekre támaszkodó IMF/EU tanácsadók receptjeiben. Ez nagyon világosan kiolvasható az ír-görög összehasonlító esettanulmányból, amely már magyar nyelven megjelent korábban és az értekezés utal is erre az írásra (Györffy 2014a). Következtetése is világos: az ír stabilizáció azért volt sikeres, mert az írek bíztak a kormányukban, a görög gazdaság szanálása pedig azért megy nyögvenyelősen, mert ott alacsonyabb a bizalmi szint. A szerző paradigma-rendszerében ez logikusnak látszik. Ha azonban jobban belegondolunk és figyelembe vesszük a politikai összefüggéseket is, akkor egészen kézenfekvő, hogy a görög probléma lényege nem a bizalom. Sokkal inkább arról van szó, hogy Görögországban egyidejűleg erősek a szélsőbaloldali, marxista pártok és a szélsőjobboldali neofasiszta pártok, amelyek mind elvi alapon utasítják el a kapitalizmust. Írországból sem ilyen, sem olyan pártok nincsenek, vagy ha vannak szerepük marginális. Ettől még van bizalom „dögivel” Görögországban: mind a baloldali, mind a jobboldali pártok képesek százezres tüntetéseket szervezni, ami azt jelenti, hogy híveik bíznak a nekik tetsző pártban és saját pártjaik vezetőiben. Írországból viszont a politikai pártok alapján véve elfogadják a kapitalizmust, és ezért nem is volt militáns akció az EU/IMF által „diktált” stabilizációs program ellen.

Valójában ugyanez a mélyben meghúzódó **politikai probléma** kerül elő akkor, amikor Györffy a poszt-szocialista országok szocialista időszakát elemzi és megállapítja, hogy a

rendszerátalakítás előtt általános volt a szabálykerülő magatartás, s ebből számára evidens következtetésként adódik, hogy az új rendszerben az emberek nehezen tudnak átállni a szabálybetartó életmódra (100.o.). Csakhogy, itt minden azon múlik, hogy mit tartunk „szabály”-nak. Gondoljunk csak meg, hogy a szocializmus évtizedei során százezrek és milliók szenvedtek börtönben, lágerekben, nagyon sokan pedig az életükkel fizettek azért, mert – a saját felfogásuk szerint – nagyonis szabálykövető módon éltek. Mert betartották vallásuk szabályait, mert hazafi módjára viselkedtek, a tudomány igazságát a művészi önkifejezés útjai keresték, vagy csak egyszerűen feketén vágtak disznót, hogy legyen hús a család asztalán. Ezek az emberek éppenséggel nagyon is betartották a maguk szabályait, és utólag is csak azt mondhatjuk, hogy helyesen tették, hogy nem tartották be az *akkori, rossz* törvényeket. Ebből a megközelítésből nézve azt is mondhatjuk, hogy a rendszerátalakítás után a belső és a külső normák egyensúlya akár helyre is állhatott, tehát semmi ok nincs a korábbi szabályszegő magatartás folytatására.

Az állami intézmények minősége

Most térjünk vissza a gazdaságpolitika szűkebb témájához! Gyórfy a bizalom meglétét vagy hiányát az elméleti fejtegetések során az állami intézmények minőségéhez köti. Elgondolása szerint, ha ezek jól működnek, akkor minden rendben van, korrump és inkompetens közigazgatás esetén viszont egy önerősítő negatív spirálba kerül a gazdaság (49-51. oldal). Amikor azonban állítását első alkalommal bizonyítani akarja (75-76. o), akkor az EU-15-ök adatait elemezve, a maastrichti konvergencia-kritériumok betartása kapcsán – minden különösebb magyarázat nélkül – újabb magyarázó változókat von be. Rögtön hármat is: a jogállamiságot, a politikai stabilitást és az erőszakmentességet. Ezek a *World Governance Indicator* (WGI) adatbázisból származnak, amelyek kapcsán azonban csak néhány oldallal később tudjuk meg, hogy valójában ezek a mutatók a szerző szerint sem alkalmasak a bizalom alakulásának magyarázatára (82.o). Akkor viszont miért vonta be egyáltalán az elemzésbe?

Ezt követően a jelölt 4.6 alfejezetben a bizalom meglétét, illetve hiányát annak magyarázataként fogja fel, hogy az EU-15 országok közül, hol volt inkább a kiadás-csökkenés, illetve a bevétel növelés a kiigazítás fő eszköze. A WGI indikátorok itt nem kerültek bevetésre. Kiragadva két országot (Svédország vs. Portugália), kvalitatív-történeti érvelést használva, a szerző úgy találta, hogy van kapcsolat a bizalom szintje és a választott stratégia, sőt a költségvetési kiigazítás sikere között is. Ezt akár el is hihetjük.

A bizalom, mint magyarázó változó bevonására az 5.3 szakaszban is sor kerül 10 közép-kelet-európai ország árfolyam politikájának, illetve az euró bevezetésének elemzésekor. Itt megint előkerülnek a már korábban is használt WGI indikátorok – ám a korábban említett módszertani fenntartásra már utalás sincs. Sőt, ami még nagyobb baj, ezek a kormányzás minőségét jelző indikátorok két ország esetében is éppen az ellenkezőjét mutatják annak, ami a kutató hipotézise volt. Ti. az derül ki, hogy Szlovákia, majd Lettország is sikeresen be tudta vezetni az eurót, jól lehet a kormányzás minősége nagyjából itt is csak olyan, mint a régió egyéb országaiban, ahol viszont ezt nem tudták megvalósítani (109-112. o.). Egyébként, ha már az eurónál tartunk: egy magyar szerzőtől elvárható lett volna, hogy rámutasson arra a tényre, hogy 2010 és 2014 között éppenséggel Magyarország is bevezethette volna az eurót. Csak, mint ez köztudott, az aktuális kormány ezt nem tartotta kívánatos célnak. Teljesen függetlenül attól, hogy milyen a magyar társadalom bizalmi szintje, vagy milyen a kormányzás minősége.

Az értekezés alaphipotézisének igazolása szempontjából meglehetősen kontraproduktív az 5.5 alfejezet magyar-szlovák összehasonlítása is, amit egyébként a szerző el is ismer. Mindkét országban alacsony a rendszerszintű bizalom, ám a gazdasági teljesítmény meglehetősen különböző volt az általa vizsgált 2006 körüli időszakban. Elnézést a kifejezésért, de ugyanilyen „öngól” az értekezés 6. fejezete is, amely a „Pénzügyi válság az Európai Unióban” címet viseli, és ahol már nincs külön elemzés a régi és az új tagokról. A 2008-at követő időszak kvantitatív elemzése során a bizalom, mint magyarázó változó elő sem fordul, sőt maga a szerző is elismeri, hogy Írország és Lengyelország tényadatai egyértelműen ellentmondanak a bizalom és a gazdaságpolitika közötti kapcsolatról szóló elméletnek (163. o.).

A **7. (záró) fejezetben** az Olvasó szembetalálkozik egy újabb logikai problémával, amit valójában már a dolgozat elején szükséges lett volna feltárni. A 7.1 táblázat név szerint felsorolja – a WGI indexek alapján – „magas”, illetve „alacsony” szintű bizalommal jellemezhető EU tagországokat. Ebből egyből kiviláglik, hogy valójában a GDP/fő szerinti fejlettség és a bizalmi szint akár szinonimaként is használható lett volna. Az összes fejlett és gazdag EU országban „magas” a bizalmi szint, míg a szegények táborában – ahová az összes poszt-szocialista ország, továbbá Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország tartozik -, a bizalom „alacsony” szintje a jellemző. Lehet persze úgy érvelni, a szerző is ezzel próbálkozik (7.4 alfejezet), hogy saját hipotézisét továbbra is érvényesnek tartja, és csak annyit tesz hozzá, hogy az általa fontosnak tartott törvényszerűséget négy tényező is módosítja (fejlettségi szint, nemzetközi tőkepiacok, elhibázott szakmai konszenzus, politikai

vezetés kvalitásai). Nem igazán meggyőző módszer.⁹ Becsületére legyen mondva, az értekezés végére érve a szerző maga is érzékeltette ezt az ellentmondást, ezért egy félmondatban tovább relativizálta saját kiinduló hipotézisét. „A bizalmat nem helyes a növekedés alapvető okának tekinteni, ám megkerülhetetlen tényező abban, hogy egy ország elérje növekedési potenciálját” (192. o.). Tartalmilag a záró fejezethez tartozik a jelöltnek az a megállapítása is, hogy a túlzott bizalom a fontos gazdasági döntések esetén ugyanolyan káros lehet, mint a túlzott bizalmatlanság. (Ez az állítás a 7. fejezetben nem szerepel, csak a téziszfüzetek 20. oldalán). Példaként az írországi ingatlanpiaci buborékok kialakulására utal. Ez önmagában véve teljesen helytálló megállapítás, csak éppen tovább relativizálja az értekezés fő hipotézisének érvényességét.

Összegzés

A tudományos kutatás során a zsákutcák feltérképezése is előrevivő lehet. Tulajdonképpen a jelen értekezés nagyobbik részére is érvényes ez az állítás. Ha nem jelent volna meg az értekezés magvát alkotó rész korábban már nyomtatott formában¹⁰, akkor a bíráló azt tanácsolná, hogy a könyv végleges változatában a szerző fordítsa meg az érvelés logikáját. Ne azt próbálja bizonyítani, hogy a „bizalom” pszichológiából kölcsönzött fogalmával meg lehet magyarázni az EU-ban zajló gazdaságpolitikai folyamatokat (ezen belül a sikereket és a kudarccokat), hanem pont fordítva: azt mutassa meg, hogy ez a feltevés miért **nem operacionalizálható** ezen a kutatási területen. Más megfogalmazásban ez annyit jelent, hogy a téziszfüzetben felsorolt 1-4. tézissel szemben, az 5. tézisre kellene építeni a mű végleges változatát (*Az intézményi bizalom hatásait ellensúlyozó tényezők*). Nyilván ez a javaslat most már okafogyott.

Ezzel együtt is, azzal zárom opponensi véleményemet, hogy megismétlem: az értekezés alkalmas a nyilvános vitára. A fokozat odaítélésének kérdésében majd a jelölt válaszána, illetve a nyilvános vitán elhangzó érvek alapján, a helyszínen fogok dönteni.

⁹ Ahogy egy helyütt Kornai János írta: lehet a tavaszt sok szempontból erősen megváltozott télnek nevezni, de ez nem igazán találó elemzési módszer.

¹⁰ Érdekes lenne – de ezt nem tekintem feladatommak – részletekbe menően összehasonlítani a nyomtatott könyvet és a jelen értekezést. Vajon nem maradtak-e ki olyan fontos részek, amelyek önmagukban is megállnak – függetlenül a „bizalom” koncepciótól?